

K. MARX A TEÓRIA DEJÍN FILOZOFIE

VLADIMÍR LEŠKO, Katedra marxisticko-leninskej filozofie a vedeckého ateizmu, FF UPJŠ Prešov

LEŠKO, V.: K. Marx and the Theory of the History of Philosophy. Filozofia 38, 1983, №. 3, p. 320

The important anniversary of Marx's death occasioned the author of the paper to think to some methodological problems of the history of philosophy with special accent on their rise, functioning and their importance in the works of the founder of Marxism. The wide spectrum of methodological, historical-philosophical reflexions that can be deduced from the basic Marxist postulates of the dialectics of the social forms of consciousness and economic basis were narrowed by the author to one of the least elaborated problems of the theory of the history of philosophy, namely to the problem of philosophical revolutions. The problem of philosophical revolutions, as it appeared in the works of Marx, may be conceived in two basic dimensions: 1. the philosophical revolution as the determination of the consciousness of the epoch and 2. the philosophical revolution as the fundamental manifestation of the dialectics of the historical-philosophical process.

V súčasnej etape rozvoja marxisticko-leninských dejín filozofie hlavnými problémami stávajú sa metodologické otázky historicko-filozofických skúmaní. Syntetická etapa rozvoja tejto filozofickej vedy (T. I. Ojerman) sa má predovšetkým orientovať na hľadanie a skúmanie zákonitostí dialektického vývinu filozofického vedenia, najmä na boj materializmu a idealizmu ako hlavnej zákonitosti dejinnofilozofického vývinu, ďalej na divergenciu a polarizáciu filozofických učení, zmeny predmetu filozofie v dejinách, ako aj na ďalšie problémy. (1, s. 148 a n.) Ide teda o skúmanie takých syntetických problémov, ktoré predpokladajú a zároveň nútia k vypracovaniu samostatnej filozofickej teórie dejín filozofie. (2) Významné jubileum Karola Marxa je viac ako vhodnou príležitosťou zamyslieť sa nad niektorými metodologickými otázkami dejín filozofie so zvláštnym akcentom na ich vznik, fungovanie význam práve v diele zakladateľa marxizmu.

V ideovo-teoretickom diele klasikov marxizmu-leninizmu mali historické skúmania fundamentálne nezastupiteľnú úlohu a význam. Neboli len sprievodným filozofickým „prostriedkom“ pri riešení základných či čiastkových problémov systémovo-dialektickomaterialistickej filozofie, ale mali zásadnú systémotvornú funkciu, ktorá vyplývala z vnútornej filozofickej schopnosti podstatnou mierou zúčastňovať sa na budovaní dialektickomaterialistickej filozofie. Z tohto prístupu klasikov k predchádzajúcemu dejinnofilozofickému dedičstvu vyplývalo veľmi podrobné a zároveň nanajvýš zodpovedné vyrovnávanie sa s týmto materiálom. Veľmi presvedčivým dôkazom toho je aj Marxovo dielo. Intenzívnosť vyrovnávania sa s dejinnofilozofickým vedením bola v jednotlivých etapách jeho teoretického vývinu rôzna. Explicitne najvýraznejšie sa prejavila v počiatočných formovania sa jeho filozofického učenia, pri kritick-

kom osvojovaní si Heglovej filozofie ako celku a jeho historicko-filozofickej koncepcie zvlášť.

Heglovo pochopenie a rozpracovanie dejín filozofie ako *filozofickej vedy* (4, s. 17 a n.) bolo teoreticky také významné, že nemohlo nebyť kriticky osvojované a zároveň dialekticky prekonané klasikmi marxizmu-leninizmu. K. Marx už vo svojich prípravných prácach k doktor-skej dizertácii označil Heglovu koncepciu dejín filozofie za obdivuhodne veľkú a odvážnu, ktorou vlastne len začínajú skutočné dejiny filozofie. (5, s. 11) Heglovo chápanie filozofie a z nej vyplývajúca koncepcia dejín filozofie znamenali po prvýkrát prezentovanú „*filozofiu dejín filozofie*“. (6, s. 146)

G. W. F. Hegel sa zásadne postavil proti relativisticko-negatívnemu chápaniu dejín filozofie a tým aj podceňovaniu i degradácii dejinno-filozofického dedičstva. Filozofia je Heglovi objektívnou vedou o pravde, o nutnosti pravdy a sama je chápaným poznáním. Pravda je podľa neho *historickým procesom*, je cestou, pohybom a nielen „čistým či holým výsledkom“. Z toho mu evidentne vyplynulo, že hranice medzi filozofiou a dejinami filozofie sú viac ako relatívne a odtrhávajú dejín filozofie od jej systémového jadra nie je len ahistorické, ale predovšetkým nefilozofické a protifilozofické. Dejiny filozofie ako filozofia pochopená vo vlastnom dejinnomyšlienkovom vývine sú nevyhnutnou systémotvornou formou existencie samotnej filozofie.

Dejiny filozofie ako filozofická veda dostali ako svoju hlavnú systémotvornú úlohu „pracovať“ na rôznych kategóriách systému logiky, ktorá chcela vyčerpávajúco podať dialektický rozbor všetkej skutočnosti. Išlo mu o rozbor, v ktorom kládol dôraz na dialektickú protirečivosť a vývin. Za rôznymi mystifikáciami, ktorými trpí Heglova filozofia, skrýva sa však správne presvedčenie, ako na to upozorňovali klasici marxizmu-leninizmu, že zákony myslenia nie sú prázdnyimi formami, ale sú výrazmi zákonov reálneho bytia.

Heglova teória dejín filozofie, ktorá zdôrazňovala vývoj filozofického poznania (8, s. 19–24), obsahovala ako svoj fundamentálny motív určenie logiky dejinnofilozofického procesu: „Vo svojom vchádzaní do seba chápe duch sám seba ako pojem a je pojmom. Toto svoje vlastné vytváranie, toto svoje vlastné bytie, ktoré je opäť od neho odlúčené, si duch opäť robí predmetom a znovu k nemu obracia svoju činnosť. Keď sústreďuje na nich svoje myslenie, dáva mu formu a určenie myšlienky. Tak tento proces ďalej formuje to, čo už bolo sformované, dáva mu viac určení, robí ho v sebe určitejším, zrelším a hlbším. Ako konkrétny je tento pohyb radom vývojových procesov, ktoré si nesmieme predstavovať ako rovnú priamku, smerujúcu do abstraktného nekonečna, ale ako kruh, ktorý sa vracia sám do seba a má na svojom obvode množstvo kruhov, ktorých celok je veľkým sledom vývojových procesov a je charakterizovaný spätným návratom k sebe samému.“ (9, s. 62) V. I. Lenin, komentujúc túto Heglovu myšlienku, napísal: „Veľmi hlboké,

správne porovnanie. Každý odtienok myšlienky = kruh na veľkom kruhu (špirále) vývoja ľudského myslenia vôbec.“ (10, s. 259)

Heglovské odhalenie špirálovitosti dejinnofilozofického vývoja malo svoj metodologický základ v pochopení dialektiky ako logiky myšlienkového činnosti človeka. Pochopenie dejín filozofie ako filozofickej vedy zároveň si však vyžadovalo dialektické určenie miesta tejto vedy v „encyklopedickom systéme“, pretože ten istý vývoj myslenia, ktorý znázorňujú dejiny filozofie, znázorňuje filozofia sama bez historickej vonkajškivosti. Filozofia bez *systému* nemôže byť podľa Hegla ničím vedeckým, preto „každá z častí filozofie tvorí filozofický celok, v sebe uzavretý kruh, no filozofická idea má v ňom zvláštnu určenosť alebo charakter. Keďže jednotlivý kruh je v sebe totalitou, prelamuje aj hranice svojho charakteru a podmieňuje ďalšiu oblasť. Celok teda vyzerá ako kruh kruhov, z ktorých každý je nevyhnutným momentom, takže sústava ich špecifických charakterov vytvára celú ideu, ktorá sa taktiež prejavuje v každom jednotlivom z nich“. (11, s. 19)

Heglovo dialektické začlenenie „dejín filozofie“ do filozofického systému znamenalo, že etapa „doxografických“ či „osvietenských“ historicko-filozofických koncepcií sa skončila. Ak sú dejiny filozofie pre nás „špecifickým druhom filozofického skúmania, filozofiou filozofie, prípadne metafilozofiou“, (12, s. 31) tak Heglove dejiny filozofie boli prvou filozofiou dejín filozofie a samy sa mohli stať jedným z inšpiračných zdrojov pri utváraní vedeckej koncepcie dejín filozofie (teórie dejín filozofie) v diele klasikov marxizmu-leninizmu. A že tomu tak bolo, o tom svedčí prvá veľká práca K. Marxa — doktorská dizertácia *O rozdiely medzi prírodnou filozofiou Demokrita a prírodnou filozofiou Epikura* (1841), ako aj všetky prípravné práce, ktoré mu slúžili pre spracovanie tejto práce. Tieto Marxove práce predstavujú pri skúmaní našich problémov nepochybne veľmi dôležitý materiál, hoci nemožno zabúdať, že v nich zastával „ešte úplne idealisticko-heglovské stanovisko“. (13, s. 66)

Podobne ako G. W. F. Hegel aj K. Marx pristúpil ku skúmaniu dejín filozofického myslenia ako ku *kritickému skúmaniu*. Opisný empirizmus podrobil v heglovských intenciách veľmi prísnej kritike, pretože historik filozofie musí byť predovšetkým *kritickým filozofom*, teda filozofom a nie púhym „opisovačom kópí“. (14, s. 137) Dejiny filozofie musia podľa Marxa „vydeliť v každom systéme určujúce motívy, skutočné kryštalizácie, prechádzajúce cez celý systém... Musia oddeliť nečujne a pod povrchom sa pohybuje skutočné filozofické poznanie od veľavravného, exoterického, fenomenologického vedomia subjektu, ktoré mení svoju podobu a je žriedlom, stimulom týchto úvah. Pri rozdeľovaní tohto vedomia treba vystopovať práve jeho jednotu a vzájomnú podmienenosť.“ (14, s. 136) Marxom zvlášť akcentovaný *kritický moment* pri skúmaní filozofických učení, ktoré majú historický význam, je bezpodmienečne nutným preto, aby sme mohli uskutočniť vedecký výklad

filozofických učení v spojení s ich dejinnou existenciou. Túto súvislosť (vzťah) nie je možné ignorovať predovšetkým preto, že ich sama existencia je dejinná. Zároveň však musí byť táto súvislosť potvrdená aj ako *filozofická súvislosť* (podč. V. L.), teda musí byť rozvinutá v zhode so svojou podstatou“. (14, s. 137)

Tieto Marxove metodologické reflexie o dejinách filozofického vedenia boli evidentne iniciované Heglovou filozofiou. Zároveň však boli zárodkom nového pochopenia dejín filozofie, čo sa prejavilo v jeho ďalšom filozofickom vyzrievaní, v ktorom dialekticky prekonal heglovskú koncepciu dejín filozofie pri domýšľaní interakčných väzieb filozofie a dejinnej skutočnosti. V tejto súvislosti je treba zvlášť podčiarknuť to, že vytvorenie dejín filozofie ako filozofickej vedy nebolo Marxom zrealizované len imanentno-explicitným rozvíjaním pôvodných metodologických reflexií z počiatku štyridsiatych rokov. Tým podstatnejším pre vedeckú fundamentáciu dejín filozofie bolo vytvorenie *dialektickohistorického* materializmu. Urobil z historicko-filozofickej koncepcie filozofickú vedu predpokladalo pochopiť a skúmať filozofiu ako špecifickú spoločenskú formu vedomia, primárne podmienené vývojom materiálneho života spoločnosti.

Marxov objav, že „spôsob výroby materiálneho života podmieňuje sociálny, politický a duchovný proces života vôbec“ a že „nie vedomie ľudí určuje ich bytie, ale naopak, ich spoločenské bytie určuje ich vedomie“, (15, s. 6) vytvára ten nevyhnutný fundament, na ktorom je jedine možné budovať vedeckú, systémovo-kritickú, otvorenú filozofiu so všetkými jej súčasťami. Teda Marxov revolučný objav zakladá možnosť aj pre vedecké spracovanie dejín filozofie, zakladá možnosť pre pochopenie dejín filozofie ako filozofickej vedy.

Fundamentálny postulát marxistického učenia, že duchovný život spoločnosti vo svojej ľubovoľnej forme je odrazom a prejavom reálnej životnej činnosti ľudí, je výsledkom celého súhrnu vzťahov ľudí k sebe samým a prírode, je základným ontologickým a metodologickým východiskom pre teóriu dejín filozofie. Dejinné podoby filozofie nie je možné primárne vyvodzovať z individuálneho vedomia filozofov. Dejinné typy filozofického vedenia majú svoje najhlbšie korene v historicky sa meniacich etapách vývinu sociálno-ekonomických vzťahov, predmetno-praktickej činnosti ľudí. Hybnou silou a nositeľkou zákonitých zmien filozofického myslenia je sociálna prax ľudí. Historický stupeň bohatstva a zrelosti tejto praxe určuje v podstate obsah, štruktúru, aj úroveň filozofických učení. Z toho samozrejme nevyplýva, že Marx zabudol na relatívnu samostatnosť foriem spoločenského vedomia a ich spätný dialektický vplyv na materiálne podmienky života spoločnosti. Klasicky to pripomenul F. Engels v deväťdesiatych rokoch v listoch Schmidtovi, Blochovi, Borgiusovi a ďalším, keď napísal, že materiálny spôsob existencie je síce *primum agens*, to však nevyklučuje spätný vplyv ideových oblastí na materiálne podmienky. „Podľa materialistického chápania

dejín“, napísal F. Engels, „je v *poslednej inštancii* určujúcim momentom v dejinách produkcia a reprodukcia skutočného života. Ani Marx, ani ja sme nikdy viac netvrdili. Ak to niekto teraz prekrúca v tom zmysle, že ekonomický moment je jedine určujúci, premieňa spomenutú tézu na nič nehovoriacu, abstraktnú a absurdnú frázu. Ekonomická situácia je základňa, ale rozličné momenty nadstavby — politické formy triedneho boja a jeho výsledky; ústavy, nastolené víťaznou triedou po vyhranom boji atď., právne formy a najmä odrazy všetkých týchto skutočných zápasov v mozgoch zúčastnených ľudí, politické, právne, filozofické teórie, náboženské názory a ich ďalšie rozvitie na systém dogiem — ovplyvňujú tiež priebeh a v mnohých prípadoch určujú prevažne ich formu. Je to vzájomné pôsobenie všetkých týchto momentov, v ktorých sa nakoniec celým nekonečným množstvom náhodnosti... presadzuje ako nevyhnutnosť ekonomický pohyb. Veď inak by bolo ľahšie aplikovať teóriu na ľubovoľné obdobie dejín ako riešiť jednoduchú rovnicu prvého stupňa.“ (16, s. 498)

Široké spektrum metodologických historicko-filozofických reflexií, ktoré je možné vyvodiť z týchto základných marxistických postulátov dialektiky spoločenských foriem vedomia a ekonomickej základne, si chceme zúžiť v ďalšom skúmaní na jeden z doteraz najmenej rozpracovaných problémov teórie dejín filozofie, ktorým je problém *filozofických revolúcií*. (17, s. 13) Tento je explicitne, ale predovšetkým implicitne výrazne obsiahnutý v diele klasikov marxizmu-leninizmu. Problém filozofických revolúcií, ako sa objavil v Marxovom diele, bol koncipovaný v dvoch základných dimenziách: 1. filozofická revolúcia ako určenie vedomia epochy a 2. filozofická revolúcia ako fundamentálny prejav dialektiky dejinnofilozofického procesu.

Po prvýkrát sa s pojmom filozofickej revolúcie v diele K. Marxa stretávame už v jeho raných prácach. Príkladom tu môžu byť *Ekonomicko-filozofické rukopisy z roku 1844*, v ktorých označil Heglove a Feuerbechove spisy za „skutočnú teoretickú revolúciu“. (18, s. 50) V kontexte Marxových raných prác sa však bližšie pojem filozofickej revolúcie nešpecifikuje a nevyužíva v procese teoretického riešenia skúmaných dejinnofilozofických problémov. Na kvalitatívne novej úrovni stretávame sa s týmto problémom v spoločnej práci K. Marxa a F. Engelsa *Nemecká ideológia*. V tejto práci nachádzame teoretické východiská pre chápanie filozofickej revolúcie ako určenia (charakteristiky) vedomia epochy, čo veľmi tesne súviselo s vypracovaním materialistického chápania dejín. Protirečenia medzi výrobnými silami a výrobnými vzťahmi („formami styku“), ktoré sa objavili v dejinách už viackrát, museli podľa klasikov marxizmu „vždy viesť k revolučnému výbuchu, pričom vždy nadobúdalo rozličné vedľajšie podoby ako totalita kolízií, ako kolízia rozličných tried, ako protirečenie vedomia, myšlienkový boj, politický boj atď. Ak vychádzame z obmedzeného stanoviska, môžeme vyčleniť jednu z týchto vedľajších podôb a považovať ju za základ týchto revolúcií, čo je o to

ľahšie, že indivíduá, z ktorých revolúcie vychádzali, si podľa stupňa svojho vzdelania a podľa stupňa historického vývoja vytvárali ilúzie o svojej vlastnej činnosti.“ [18, s. 257—258] Materialistické chápanie dejín potom nehľadá ako idealistické v každom období nejakú dominujúcu kategóriu ale, zostáva na pôde skutočných dejín. Prax nevysvetľuje z idey, ale utváranie ideí vysvetľuje z materiálnej praxe. (Pozri 19) Z toho evidentne vyplýva záver, že všetky formy a produkty vedomia môžu byť zrušené nie teoretickou kritikou, ale len praktickým prevratom reálnych spoločenských vzťahov, z ktorých vznikli. Preto nie kritika, „ale revolúcia je hybnou silou dejín i náboženstva, filozofie a ostatnej teórie“. [18, s. 239] Sociálna revolúcia je nevyhnutne predchádzaná a sprevádzaná myšlienkovými bojmi, pričom podstatné je to, že „existencia revolučných myšlienok v určitej epoche už predpokladá existenciu revolučnej triedy“. [18, s. 244] Klasickým dôkazom tohto postulátu je filozofická revolúcia ako predpoklad sociálno-politickej revolúcie v 18. stor. vo Francúzsku a v 19. stor. v Nemecku, ako na to pregnantne ukázal F. Engels. [16, s. 239] Engelsova charakteristika francúzskeho osvietenstva 18. stor. ako filozofickej revolúcie vo Francúzsku a nemeckej klasickej filozofie v Nemecku sú evidentne určením filozofie ako vedomia epochy (kvintesencie doby) s výrazne prezentovaným historicko-filozofickým citom pre odkrytie aj modifikačných teoretických rozdielov týchto dvoch veľkých filozofických revolúcií.

Metodologické skúmania filozofie ako vedomia epochy predpokladajú všestrannú analýzu dejinno-sociálneho vývinu a špecifickosti filozofického vyjadrenia v rôznych dejinných obdobiach. Zároveň však ide aj o pochopenie toho, že filozofia ako sebauvedomenie určitej dejinnej epochy je ideológiou. (Pozri 12, s. 348) Z toho vyplýva, že diapazon metodologických historicko-filozofických reflexií môže a má byť neobyčajne široký, čo skutočne potvrdzujú skúmania sovietskych historikov filozofie — V. F. Asmusa, T. I. Ojzermana, I. S. Narskeho, V. A. Malinina, M. T. Jovčuka, M. A. Kisseľa, B. V. Bogdanova, N. V. Motrošilovej, P. P. Gajdenkovej, Z. A. Kamenského, B. V. Gulygu a ďalších. Doposiaľ však v marxisticko-leninských metodologických historicko-filozofických skúmaniach nebola venovaná teoretická pozornosť problematike filozofickej revolúcie ako fundamentálneho prejavu dialektiky a logiky dejinnofilozofického procesu. Interpretácia tohto problému sa musí niest podľa nášho názoru v znamení určenia, špecifikácie a deskripcie *dejinnofilozofickej revolúcie* a jej typov, čo je možné uskutočniť uplatnením *dialekticko-logickej metódy*.

Faktické poznanie dejín ľubovoľného skúmaného predmetu je podľa K. Marxa nedostatočné pre odhalenie podstatných zákonitostí daného predmetu, ktorý sa nachádza na konkrétnom historickom stupni svojho vývinu, čo v podstate väčšinou znamená v najrozvinutejšej etape tohto vývinu. Pred takouto nepochybnou zložitou skutočnosťou stál aj K. Marx v príprave spracovania svojej práce *Ku kritike politickej ekonómie*, keď

si musel zvoliť metódu skúmania. Na adresu Marxovho fenomenálneho chápania logickej metódy skúmania F. Engels klasicky poznamenal: „Dejiny prebiehajú často v *skokoch* a *zákrutách* (podč. V. L.) a keby ich pritom bolo treba všade sledovať, muselo by sa nielen pribrať veľa materiálu, ktorý je málo dôležitý, ale často by sa musel prerušovať aj chod myšlienok; okrem toho by sa dejiny ekonómie nedali napísať bez dejín buržoáznej spoločnosti, a tak by táto práca nemala konca, pretože chýbajú všetky prípravné práce. Namiesto bol teda jedine *logický prístup* (podč. V. L.). Logický prístup však nie je vskutku nijaký iný ako historický, lenže zbavený historickej formy a rušivých náhodností.“ (20, s. 446—447) Neuvedenie si a nevyužitie možnosti takéhoto „logického prístupu“ k dejinám filozofického vedenia by bolo vážnym nedostatkom v našej historicko-filozofickej vede. Uplatnenie tejto metódy v historicko-filozofických skúmaníach nie je však jednoduchou „mechanickou“ záležitosťou. Zložitosť odkrytia procesov fundamentálnych kvalitatívnych premien — dejinnofilozofických revolúcií z „empirických“ dejín filozofie je viac ako evidentná.

Prvé pokusy riešenia tohto problému, aj keď ešte nie v explicitnej podobe, môžeme nájsť v Heglovej filozofickej koncepcii dejín filozofie, v ktorej základný problém jeho filozofie spočíva v pochopení absolútna ako „substancie — subjektu a je prevádzaný v princípe „prítomnosti“. (7, s. 119) Aj keď Hegel nepochybne „uviazol“ v ilúzii, že reálne chápal ako výsledok myslenia, podstatnejšou v tomto prípade bola snaha rozvinúť filozofiu v jej *vlastnej vnútornej súvislosti*, ako na to upozornil F. Engels. (20, s. 444) Princíp „prítomnosti“ ako charakteristiky epochy to Heglovi umožňoval. (V našich podmienkach sa k problémom „filozofických revolúcií“ práve v nadväznosti na Heglovu filozofiu vôbec a historicko-filozofickú koncepciu zvlášť nie nezaujímavo vyslovil A. Smetana vo viacerých svojich prácach. Pozri 21, s. 36, 50, 180 an.)

K. Marx už v etape prípravy doktorskej dizertácie pod vplyvom Heglovej filozofie prichádza k veľmi zaujímavému metodologickému historicko-filozofickému záveru: „...podobne, ako v dejinách filozofie existujú *uzlové body* (podč. V. L.), ktoré pozdvihujú filozofiu v sebe samej do konkrétnosti, spájajú abstraktné princípy do jediného celku a takto *prerušujú priamočiary pohyb* (podč. V. L.) — tak existujú aj také momenty, v ktorých filozofia obracia svoj pohľad na vonkajší svet...“ (14, s. 109) Tento metodologický postulát však v priamej explicitnej podobe, ako je nám známe, už nenachádzame rozvinutý v Marxových prácach z pozície dialektickomaterialistickej filozofie. Otázkou preto ostáva, čo môžeme rozumieť pod pojmom „uzlových bodov“ (V. I. Lenin používa tento pojem pre označenie kategórií v procese poznania) v dejinách filozofie, ktoré prerušujú ich priamočiary pohyb. Pokúsime sa o jednu z možných interpretácií, nepretendujúc na nijaké „konečné závery“. Vodidlom pri riešení týchto problémov nám musí byť Marxov metodologický postulát pre použitie logickej metódy pri *bádaní a výklade*.

Spôsob výkladu sa totiž musí líšiť od spôsobu bádania. „Bádanie si musí podrobne osvojiť látku, analyzovať rozličné formy jej vývinu a vypátrať ich vnútornú väzbu. Až potom, keď sa táto práca ukončí, možno primerane vyložiť skutočný pohyb. Keď sa to podarí a *život látky sa teraz odzrkadľuje pomyselne* (podč. V. L.), môže sa na prvý pohľad zdať, že máme do činenia s apriórnu konštrukciou.“ [22, s. 18]

Uvedomujúc si tieto základné metodologické princípy a konštatujúc, že problémy revolučných zmien a revolúcií vo vede sa stali v súčasnosti viac ako evidentným faktom, pokúsime sa bližšie špecifikovať *dejinnofilozofickú* revolúciu na základe najvšeobecnejších marxisticko-leninských určení pojmu revolúcie. Podľa V. I. Lenina je revolúcia „taká premena, ktorá rozbiť staré v najhlbších základoch a nepreberá ho opatrne, pomaly, postupne, snažiac sa búrať čo najmenej...“ [23, s. 89] V analogickom dedukovaní najpodstatnejších určení revolúcie, ktoré nachádzame v diele klasikov marxizmu-leninizmu (predovšetkým pri analýze pojmu sociálna revolúcia), môžeme konštatovať, že v revolúcii ide predovšetkým o premenu základnej štruktúry „predmetu“. Nie je to však púha kvalitatívna premena, ale kvalitatívna premena životaschopného progresívneho rázu, ktorá daný „predmet“ posúva z nižšieho štádia k vyššiemu. Každá revolúcia okrem prvku rozkladu musí zásadne obsahovať dimenziu rozvoja.

Ak urobíme *logickú* analýzu dejinnofilozofického vedenia, môžeme len konštatovať, že v tomto vedení išlo len a len o evolučné narastanie filozofických poznatkov? Neboli v ňom zásadne tiež prítomné imanentné „filozofické skoky“? Dejiny filozofie ako relatívne samostatný „myšlienkový materiál“ (F. Engels), ktorý môže mať spätný vplyv na spoločenský vývoj, mal a má nepochybne svoju *vnútornú súvislosť*. A ak máme rozvíjať nejakú vedu v jej vlastnej vnútornej súvislosti, ako na to zvlášť upozorňoval F. Engels, musíme dokázať v jej dejinách vývin. Vývin v dejinách filozofického vedenia je možno precizovať a dokazovať aj historickými typmi filozofickej revolúcie ako zásadnej *fundamentálno-štrukturálnej premeny* v tomto myšlienkovom procese. Táto premena sa dotýka základov filozofického myslenia vôbec, t. j. výrazne predovšetkým jej *ontologicko-logických a gnozeologických základov*. Pri analýze týchto problémov zdá sa nám nanajvýš nutné metodologicky vyťažiť chápanie „typu racionality“, ktoré vypracoval J. Zelený. (Pozri 3; 24, s. 295–296; 25)

Bez podrobnejšej analýzy a charakteristicky objektívnych a subjektívnych podmienok, ako aj základných možných hybných prvkov i determinantov dejinnofilozofických revolúcií (neumožňuje to priestor tejto štúdie) pokúsime sa zdôvodniť, že v dejinách filozofického vedenia boli prezentované tri základné typy týchto revolúcií:

1. (aristotelovský) typ objektálno-metafyzicko-kontemplatívny;
2. (descartovský) typ subjektálno-metafyzicko-praktický;
3. (marxovský) typ dialekticko-historicko-materialistický.

Vyzátvorkovanie určenia tvorcov — iniciátorov typov dejinnofilozofických revolúcií nie je náhodné. Myslíme si, že určenie tvorca nie je primárne rozhodujúce [samozrejme tiež nie je možné od neho úplne abstrahovať], pretože tým primárnym sú obsahové problémy dejinnofilozofického myšlienkového materiálu. Žiaľ, ešte aj dnes viaceré naše marxisticko-leninské spracovanie dejín filozofie sú viac orientované na dejiny „filozofov“, než na dejiny filozofických problémov. V prvom rade by nám malo ísť o spracovávanie týchto problémov, čím by sme výraznejšie naplňali jednu z veľmi podstatných a produktívnych „direktív“ odkazu V. I. Lenina, podľa ktorej v dejinách filozofie nie je v prvom rade potrebná „chronológia osôb“. (10, s. 371)

Marxovský typ filozofickej revolúcie uskutočnený Marxom, Engelsom a Leninom s vytýčením „historicko-praktického poňatia teórie, ktoré bolo založené na negácii metafyziky“ (24, s. 296), znamenal zrod prvej skutočnej *vedeckej filozofie*, ktorá svet nechcela len rozlične vysvetľovať, ale ho aj *zmeniť*. Pre tento typ dejinnofilozofickej revolúcie, ktorého „dušou“ je materialistická dialektika ako metóda skúmania prírody, spoločnosti, človeka a jeho myslenia, je podstatné *synekreticko-dialektické* prepojenie filozofickej revolúcie ako určenia vedomia epochy a zároveň fundamentálneho prejavu dialektiky dejinnofilozofického procesu. V predchádzajúcich dejinnofilozofických typoch revolúcií to zásadne absentuje. Marxovský typ filozofickej revolúcie je už pomerne veľmi dobre aj podrobne teoreticky opísaný. V tejto súvislosti môžeme v prvom rade odkázať na prácu J. Zeleného (3), ako aj na práce ďalších marxistických historikov filozofie, preto tento typ filozofickej revolúcie nebudeme podrobnejšie analyzovať.

Nepochybne vážnejšie problémy nám vyvstali pri odhaľovaní prvých dvoch typov dejinnofilozofických revolúcií, ktoré sa nepochybne zásadne kvalitatívne odlišujú od marxovského typu. Prvý typ dejinnofilozofickej revolúcie bol možný až po etape rozpracovania a dostatočného rozšírenia „filozofického myšlienkového materiálu“. V antickej filozofii 4. stor. pred n. l., ktorá mala už za sebou celý rad prieskumov „tajomstiev súcna“, mala v tejto „aristotelovskej dobe“ (dobe „Alexandra Macedónskeho gréckej filozofie“ — K. Marx) už vhodné podmienky na to, „aby svoje výsledky zhrnula v pevne skonštruovanom systéme. Systém vedenia je myšlienková stavba, obopínajúca štruktúrou presne definovaných pojmov celý výsek skutočna, ktorý predkladá do pomyselnej roviny. Podmienkou správnosti systému je exaktnosť pojmov, z ktorých sa skladá, logická presnosť väzieb, ktorými sú spojené a hierarchické usporiadanie vzhľadom na centrálnu ideu celej sústavy.“ (26, s. 115) Vypracovanie tohto kvalitatívne nového filozofického učenia Aristotelom nemohlo byť jednoduchým evolučným pokračovaním v diele predchádzajúcich antických filozofov. Vypracovanie tohto filozofického učenia si vyžadovalo, ako na to pregnantne upozornila J. Popelová, okrem rozsiahlej poznatkovej základne *vypracovanie kategoriálneho systému* (t.

j. sústavy všeobecných pojmov vyjadrujúcich druhy, rody a im nadriadené najvšeobecnejšie pojmy — kategórie), ako aj vypracovanie *princípov všeobecných operácií* s pojmami, t. j. pravidla súdenia a usudzovania. (26, s. 116) Aristoteles takto mohol prezentovať typ filozofie, ktorý nechcel v nijakom prípade mechanicky absolútne negovať prechádzajúci filozofický vývin (prezentuje ako prvý aj explicitne snahu pochopiť predchádzajúci filozofický vývin v relatívne ucelenej koncepcii dejín filozofie), zároveň však nechcel ostať pri základnom určení filozofie ako „lásky k múdrosti“, ale pochopil a rozpracoval po prvýkrát v dejinách filozofie poňatie filozofie ako *špecifickej teoretickej vedy*, ktorá má predovšetkým skúmať „súčno ako súčno a to všetko, čo mu prináleží“. Kým predchádzajúca predaristotelovská filozofia je viacmenej ešte ovládaná, resp. dopĺňaná mytologickým svetonázorom (aj v tomto prípade „výnimky potvrdzujú pravidlo“ — napr. atomistická filozofia), Aristotelova filozofia sa zásadne filozoficky distancuje od tohto svetonázoru. Mohla to urobiť predovšetkým preto, že tým základným, na čom bola budovaná, bola *logika*, ktorá mala *metodologickú*, a *gnozeologickú* funkciu a dosah a ktorá mala svoje vyvrcholenie v špecifickom aristotelovskom „kontinualistickom vedeckom programe“. (26, s. 117; 28, s. 254—379; 27, s. 396—460; 29, s. 24—53)

Pre aristotelovskú filozofiu ako základ prvého typu dejinno-filozofickej revolúcie je potom najcharakteristickejšie, že filozofické myslenie a vedenie sú vtiahnuté do všeobecného bytia vecí a tým vlastne sa nepochybuje (na rozdiel napr. od Platona) o skutočnej reálnej existencii týchto vecí — vonkajšieho sveta. Pre aristotelovskú metafyziku sa stali určujúcimi dva základné motívy, ktoré potom platili aj pre celú stredovekú a renesančnú filozofiu. Prvý motív spočíval v presvedčení, že svet jestvujúcich vecí je predpokladom všetkej filozofickej reflexie (je tu teda zachovaný prirodzený postoj, resp. živelné materialistický postoj predsokratovskej filozofie, ktorý sa pokúšali zásadnejšie narušiť eleati a Platon). Druhý motív spočíval v postulovaní „*myšlienky vnútorného poriadku* jestvujúceho a tým imanentného členenia jestvujúcich vecí, v ktorom má svoje miesto aj človek“. (29, s. 8) Aristotelovské chápanie metafyziky, ktoré je hierarchickým axiologicko-kvalitatívne-kontemplatívnym chápaním, stalo sa *rozhodujúcim* pre celý ďalší dejinno-filozofický vývin v podstate až do novoveku. Základné protirečenie tejto filozofie (metafyzická ontológia a k materializmu tendujúca naturfilozofia) bolo základným hybným činiteľom ďalšieho myšlienkového materiálu filozofického vývinu. Dialektické prekonanie tohto dejinno-filozofického protirečenia však nebolo v možnostiach (v silách) takto pochopenej filozofie, ktorá bola budovaná z objektálnych pozícií. Aristotelovské netechnické, kontemplatívne „poňatie teórie ako vrcholnej formy vzťahu človeka k svetu, ktorej zmysel a cieľ spočíva v nej samej“ (24, s. 296), pretkané a dopĺňované univerzálne pochopeným *kvalita-*

tivizmom (pozri 31) fundamentálne teoreticky prekonáva až (descartovský) typ subjektálno-metafyzicko-praktickej dejinnofilozofickej revolúcie.

Tento druhý typ dejinnofilozofickej revolúcie bol budovaný na zásadne *rozhodujúcom rozdiel medzi subjektom a objektom*. Základný fundament, ktorý určoval hodnotu jednotlivých jestvujúcich vecí, bol v predchádzajúcom antickom a stredovekom type filozofie *mimo človeka* (v bytí ako zdroji všetkej súcnosti) — bol rigorózne v prvej polovici 17. stor. odmietnutý. Descartes postuloval v *Úvahách o prvej filozofii* (1641) fundament subjektu ako východiska jedine adekvátneho filozofického poznania. Konceptia človeka ako „subjektu istého poznania a ako zdroja a meradla hodnotenia, ktorými sa človek vyviazal z poriadku jestvujúcich vecí, nie je snáď len udalosťou dejín poznania, ale osudovým bodom zvratu v historickej konštitúcii človeka samého“. (30, s. 9) Descartes pochopil svoju filozofiu nie ako záležitosť kontemplatívneho nazerania „skrytých kvalít bytia“ či odkrývania metafyzicko-axiologickej hierarchie jestvujúceho a miesta človeka v ňom. Poznanie v Descartovej filozofii sa po prvýkrát v dejinách filozofického vedenia stalo sférou primárnej noetickej platnosti a nebolo „nesené silou vecí, ale existuje vďaka sile poznávajúceho subjektu“. (35, s. 618) Prekonanie kontemplatívne metafyzicky chápanej antickej a stredovekej filozofie vypracovaním koncepcie *ahistoricko-technickej racionality* (24, s. 296) znamenalo koniec starého anticko-stredovekého kvalitatívneho modelu sveta. Nová filozofia i ňou vypracovaný typ racionality bol rozpracovaný v intenciách — človek sa má stať „pánom a vlastníkom prírody“. Samozrejme, tento typ filozofie a racionality nebol a ani nemohol byť zbavený (ako na to upozornil J. Zelený) metafyzicko-teologických prvkov, ani prvkov absolutizácie „rozumu“ či absolutizácie prírody. Dôležitejšie však bolo to, že tento typ filozofie a z neho vyplývajúci typ racionality znamenal nepochybne v porovnaní s predchádzajúcou antickou a stredovekou metafyzikou fundamentálnu teoretickú premenu. Na túto zásadnú kvalitatívnu, životaschopnú zmenu klasicky upozornil K. Marx v práci *Svätá rodina*, keď napísal, že metafyzika 17. stor. mala *pozitívny*, svetský obsah (Descartes, Leibniz atď.). Robila objavy v matematike, fyzike a iných exaktných vedách, ktoré zdanlivo do nej patrili. Metafyzika 17. stor. „porazená francúzskym osvietenstvom a najmä *francúzskym materializmom 18. stor.* prežila *víťaznú a obsažnú reštauráciu v nemeckej filozofii* a predovšetkým v *špekulatívnej nemeckej filozofii 19. stor.*“. (18, s. 133) Že táto „reštaurácia“ nebola nijakým pseudofilozofickým vyústením dejinnofilozofického vedenia, o tom veľmi evidentne svedčia napr. Marxove *Tézy o Feuerbachovi*, kde je zdôraznené najmä to, že v nadväznosti na metafyziku 17. stor. sa v nemeckej klasickej filozofii uskutočnila veľmi dôležitá metamorfóza smerom k pochopeniu „činnej stránky“. Hoci táto „činná stránka“ bola rozvíjaná touto filozofiou len abstraktne, pomohla uvoľniť pôvodné noeticko-subjektívne väzby me-

tafyziky 17. stor. a dopracovala sa ku koncepcii filozoficko-idealistickej interpretácie práce. [Pozri 32;33] Základný problém novovekej metafyziky — riešenie širokých interakčných väzieb kategórií substance—subjektu — našiel svoje vyvrcholenie v nemeckej klasickej filozofii a zvlášť v Heglovej dialekticko-idealistickej filozofii. Dialekticky prekonať a vyriešiť tento problém bolo však možné až na základe novej fundamentálno-kvalitatívnej premeny, ktorá súvisí s postulovaním zásadne nových filozofických východísk. To nepochybne urobili klasici marxizmu-leninizmu a dokázali, že metafyzika musí podľahnúť materializmu, nie však hocikakému, ale len dialekticko-historickému materializmu.

V závere našej štúdie chceme sa už len veľmi stručne dotknúť problému *významu* skúmania dejinnofilozofických revolúcií pre ďalšie možné historicko-filozofické skúmanie. Zásadný význam riešenia tejto problematiky spočíva podľa nás v odhaľovaní *dialektiky ako logiky* vývinu filozofického vedenia. Potom jednotlivé typy dejinnofilozofických revolúcií môžu byť *jedným* (nie jediným!) z klasifikačných kritérií hodnotenia významu konkrétnych dejinnofilozofických učení, ako prispievali do pokladnice svetového filozofického myslenia. Odkrývanie typov dejinnofilozofických revolúcií umožňuje zachytiť v tých najvšeobecnejších meradlách a súvislostiach dialektiku dejinnofilozofického vedenia [pozri 43, s. 111—123], ktorá má svoje počiatky v metafyzicko-objektálnej pozícii s kontemplatívno-netechnickým chápaním racionality cez protiklad subjektálno-metafyzicko-praktickej pozície s ahistoricko-technickým poňatím racionality v dialektickom prekonaní a vyriešení týchto protirečení v dialekticko-historicko-materialistickej pozícii otvorene kritického filozofického systému s historicko-praktickým uplatnením racionality. Myslíme si, že riešenie týchto problémov by mohlo prispieť k výraznejšej precizácii tak problémov dialektiky dejinnofilozofického vedenia, ako aj konkrétnych čiastkových výskumov filozofie jednotlivých epoch a jej predstaviteľov. Pokračovaním Heglovho a Marxovho diela musí byť, ako to formuloval V. I. Lenin, *dialektické* spracovanie dejín ľudského myslenia, vedy a techniky (Lenin sám na tomto poli urobil obrovský kus práce) — tento permanentne platný pracovno-filozofický imperatív nestratil do dnešných dní nič na svojej aktuálnosti. Skôr naopak. V súčasnej etape rozvoja našich filozofických vied, ako aj v etape obrovskej dynamiky vedeckého poznania vôbec stalo sa to dvojnásobne aktuálnym.

LITERATÚRA

1. OJZERMAN, T. I.: Nekotoryje metodologičeskije problemy istorii filosofii. In: Metodologičeskije problemy filosofii i obščestvennoj mysli. Moskva 1977.
2. MALININ, V. A.: Teorija istorii filosofii. Moskva 1976.

3. ZELENÝ, J.: Praxe a rozum. Pojetí racionality a překonání tradiční ontologie v Marxově kritice Hegela. Praha 1968.
4. HEGEL, G. W. F.: Logika. Bratislava 1961.
5. MARX, K. — ENGELS, F.: O ateizmu, náboženstve a cirkvi. Bratislava 1976.
6. HEGEL, G. W. F.: Einleitung in die Geschichte der Philosophie. Berlin 1966.
7. MAJOR, L. — SOBOTKA, M.: G. W. F. Hegel. Praha 1979.
8. SOBOTKA, M.: Hegelovy dějiny filosofie. In: Hegel, F. W. F.: Dějiny filosofie I. Praha 1961.
9. HEGEL, G. W. F.: Dějiny filosofie I. Praha 1961.
10. LENIN, V. I.: Filozofické zošity. Bratislava 1980.
11. HEGEL, G. W. F.: Logika. Bratislava 1961.
12. OJZERMAN, T. I.: Problémy filozofie a filozofie dejín. Bratislava 1976.
13. LENIN, V. I.: Spisy 21. Bratislava 1956.
14. MARKS, K. — ENGELS, F.: Sočinenija t. 40. Moskva 1975.
15. MARX, K.: Ku kritike politickej ekonómie. Bratislava 1969.
16. MARX, K. — ENGELS, F.: Vybrané spisy 5. Bratislava 1978.
17. KEDROV, B. M.: Lenin i naučnyje revoljucii. Moskva 1980.
18. MARX, K. — ENGELS, F.: Vybrané spisy 1. Bratislava 1977.
19. Duchovnoje proizvodstvo. Socialno-filosofskij aspekt problemy dejatel'nosti. Moskva 1981.
20. MARX, K. — ENGELS, F.: Vybrané spisy 2. Bratislava 1977.
21. MICHŇAKOVÁ, I.: Augustín Smetana. Praha 1963.
22. MARX, K. — ENGELS, F.: Vybrané spisy 3. Bratislava 1977.
23. LENIN, V. I.: Spisy 33. Bratislava 1955.
24. ZELENÝ, J.: Vliv vědeckotechnické revoluce na strukturu vědeckého myšlení. In: Člověk, věda, technika. Praha — Moskva 1973.
25. Metodologičeskije problemy istoriko-naučnych issledovanij. Moskva 1982.
26. POPELOVÁ, J.: Zrození filozofie. Praha 1977.
27. ROŽANSKIJ, I. D.: Razvitiye estestvoznaniya v epochu antičnosti. Moskva 1979.
28. GAJDENKO, P. P.: Evofucija poňatija nauki. Moskva 1980.
29. CHOREV, N. V.: Filosofija kak faktor razvitiya nauki. Moskva 1979.
30. SOBOTKA, M.: Descartes a metafyzika. In: Descartes, R.: Úvahy o první filosofii. Praha 1970.
31. VIZGIN, V. P.: Genezis i struktura kvalitativizma Aristotelja. Moskva 1982.
32. SOBOTKA, M.: Člověk a práce v německé klasické filosofii. Praha 1964.
33. SOBOTKA, M.: Člověk a práce a sebevědomí. Praha 1969.
34. ASMUS, V. F.: Nekotoryje voprosy dialektiki istoriko-filosofskogo processa i jeho poznaniya. In: Voprosy filosofii 1961, č. 4.
35. SOBOTKA, M.: Pojetí substance a pohybu v Descartově a Aristotelově filosofii. In: Filosofický časopis, roč. XVIII., 1970, č. 4.

K. МАРКС И ТЕОРИЯ ИСТОРИИ ФИЛОСОФИИ

Владимир Лешко

По случаю знаменательного юбилея К. Маркса автор статьи рассматривает некоторые методологические вопросы истории философии, особо акцентируя их возникновение, функционирование и значение именно в трудах основоположника марксизма. Широкий спектр методологических историко-философских рефлексий, которые можно вывести из основных марксистских постулатов диалектики общественных форм сознания и экономического базиса, автор сузил на одну из до сих пор наименее разработанных проблем теории истории философии, а именно на проблему философских революций. Проблему философских революций, как она представлена в произведениях Маркса, можно рассматривать в двух основ-

ных измерений: 1. философская революция как определение сознания эпохи; 2. философская революция как фундаментальное проявление диалектики историко-философского процесса.

KARL MARX UND DIE THEORIE DER PHILOSOPHIEGESCHICHTE

Vladimír Leško

Das bedeutende Jubiläum von Karl Marx veranlasste den Vf. des Aufsatzes zum Bedenken einiger methodologischer Fragen der Philosophiegeschichte, mit besonderer Akzentsetzung auf ihre Entstehung, Funktion und Bedeutung im Werk des Begründers des Marxismus. Das breite Spektrum methodologischer historisch-philosophischer, aus marxistischen Grundpostulaten der Dialektik sozialer Bewusstseinsformen und ökonomischer Basis ableitbarer Reflexionen, hat der Vf. auf ein bis jetzt am wenigsten herausgearbeitetes Problem der Theorie der Philosophiegeschichte — auf das Problem philosophischer Revolutionen eingengt. Das Problem philosophischer Revolutionen, wie es in Marxens Werk gestellt erscheint, lässt sich in zwei Dimensionen konzipieren: 1. philosophische Revolution als Bestimmung des Epochenbewusstseins und 2. philosophische Revolution als fundamentaler Ausdruck der Dialektik des philosophiegeschichtlichen Prozesses.